

УДК 159.922:316.64:165.242.2(477)

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
доц., Київський національний університет ім.
Т. Шевченка

ПРОБЛЕМА НЕПРАВИЛЬНОГО ПРАВОВОГО ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРАВОСВІДОМІСТЮ ДІЙНОСТІ ЯК БІЛА ПЛЯМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВознавства: ТЕОРІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЗБОЧЕНОЇ ПРАВОСВІДОМІСТІ (ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІЯ, РЕАЛЬНІСТЬ). ЧАСТИНА 2¹

Ключові слова: правосвідомість, правова
ідеологія

За сучасних умов постперехідної трансформації української правосвідомості як пріоритетної форми української державності, держави та правової системи (М.І. Козюбра, П.І. Новгородцев, І.О. Ільїн, Г.В. Гегель та ін.), правомірно виникаючі прогресивні розвиткові девіації правосвідомості позитивною правовою наукою, як правило, не визнаються правовими, закономірними та суттєвими, що пояснюється нами існуванням недосконалого чинного лінійного позитивного права та пріоритетної моделі нелінійного розвитку права, презентованій у сучасній девіантній правосвідомості, що створює маргінальні норми права. Не дивлячись на важливість тематики, за радянських часів ці питання не досліджувались, замовчувались, навіть, ті серйозні проблеми неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як збоченої правосвідомості, хоча теза “ідеологія як збочена свідомість” належить класикам К. Марксу та Ф. Енгельсу. У нашому контексті, ми, ідентифікуючи правову ідеологію у перехідному посттоталітарному суспільстві як збочену або девіантну правосві-

домість, пропонуємо аналіз тих ідей, тез та перспектив, висловлених К. Марксом та Ф. Енгельсом з приводу їх розуміння збоченої правосвідомості як правової ідеології за теорією діалектики. Аналіз тих думок, які радянська правова позитивна наука ігнорувала, замовчувала та, мабуть, лякалась у зв'язку з тим, що у них чітко містились давні положення про істинну природу ідеології та правової ідеології, висловлені класиками марксизму, які, за ідеєю, повинні також були ввійти у теоретичне поле радянської правової науки, але не увійшли. Не увійшли тому, що вони були вкрай загрозливі для радянського ладу, могли розкрити істинну природу радянської правової ідеології, яка мало як відрізнялась від природи правової ідеології звичайних класово-корпоративних суспільств. Ми продовжуємо наполягати услід за класиками на тому, що правова ідеологія є збоченою або девіантною правосвідомістю, має завжди штучний характер, який може бути як правовий, так й не правовий – у цьому полягає новизна статті.

У наших попередніх розмірковуваннях ми зупинили увагу на тому, що стратегічною причиною виникнення неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності або правової ідеології як збоченої чи то девіантної правосвідомості слугує розподіл праці на фізичну та інтелектуальну, виникнення правової інтелігенції як основи правових ідеологів. Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з державною програмою Київського національного університету ім. Т.Шевченка “Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України”, “Розбудова державності України 1996-2005 рр. ”.

У вітчизняній літературі проблему намагався комплексно дослідити В.О. Чефранов (Правовое сознание как разновидность социального отражения, 1976 г.), але неправильне правове відбиття дійсності правосвідомістю теж було проігноровано. У зв'язку з тим, що, не дивлячись на близькі тематичні дослідження автора, проблема неправильного віддзеркалення правосвідомістю як формування

¹ Продовження (частина 1 статті надрукована в журналі «Форум права». -2005. -№ 1. –С.9-28).

правової ідеології як збоченої чи девіантної правосвідомості у контексті позитивного права повно розкрита не була, - завданням статті є методологічно-правове окреслення звісних позитивістських вітчизняних та іноземних підходів до виявлення нашої тематики.

Спробуємо далі прослідкувати за логікою думок класиків, які радянською правовою наукою були тотально проігноровані. Додамо лише, що за радянських часів у позитивній правовій науці поняття “право” і “закон”, фактично були ототоженні, їх вживали як суто синонімічні, хоча, фактично, право є статичним результатом матеріальної трансформації права, а закон – нормативним результатом матеріалізації законосвідомості.

Розподіл праці усередині владної корпорації: прошарок ідеологів та систематизація правової свідомості. Проблематика поняття правової ідеології. Розподіл праці, який в суспільстві призвів до відриву духовної праці від матеріальної та до виняткової монополії владної корпорації на духовну працю, йшов в своєму розвитку ще далі і привів до відділення духовної праці від матеріальної в самому пануючому класі: «Розподіл праці, в якому ми вже вище знайшли одну з головних сил попередньої історії, виявляється тепер також у середовищі пануючого класу у вигляді розподілу духовної та матеріальної праці, так що усередині цього класу одна частина виступає як мислителі цього класу (це - його активні, здатні до узагальнень ідеологи, які за мету своєї діяльності мають розробку ілюзій цього класу про самого себе), тоді як інші відносяться до цих думок та ілюзій більш пасивно, з готовністю сприйняти їх, тому що насправді ці представники даного класу є його активними членами, тому вони мають менше часу для того, щоб будувати собі ілюзії та думки про самих себе» [1]. Зі з'явленням цього особливого суспільного прошарку, «прошарку ідеологів», за словами К. Маркса, - який в суспільному розподілі праці та корпоративно-класовому розподілі суспільства займається виключно виробництвом ідей, пов'язана також поява

нової ознаки правової свідомості, її систематизація.

Займаючись виключно правовими думками та виводячи одні правові думки з інших, ідеолог, або, як говорив би Ф. Енгельс, «так званий мислитель», виводить свої правові ідеї не тільки зі своїх власних правових ідей, але й з правових ідей своїх попередників, має справу з найрізноманітнішим успадкованим розумовим матеріалом різних суб'єктів правосвідомості, суспільств і часів: «Історичний ідеолог (історичний позначає тут просто узагальнюючий термін для понять: політичний, юридичний, філософський, теологічний, для всіх галузей, що відносяться до суспільства, а не просто до природи) має свій у розпорядженні в галузі кожної науки відомий матеріал, який утворився самостійно з мислення колишніх поколінь та пройшов самостійний, свій власний шлях розвитку в мозку наступних поколінь» [2]. Таке конкретно-історичне формування ідейно-правового матеріалу правосвідомості створює, звичайно, різні невідповідності та суперечності між його різними частинами, віддзеркаленими у різноджерельному формо-змісті відповідного конкретно-історичного циклу соціальної активності правосвідомості, що має різний конкретно-історичний часо-простір. З іншого боку, в духовно-культурній правовій нормотворчості народних мас (первинних суб'єктів правосвідомості) безпосередньо виникають різні правові ідеї, художні образи, правові міфи, казки, звичаї, моральні переконання, різноманітні прагнення та правові ідеали, які, будучи ідеологічно роз'єднаними та незв'язаними, також живуть своїм особливим життям в народній правосвідомості. Справа правової ідеології та правових ідеологів, їх суспільно-історична правова функція як функція їх правосвідомості полягають в тому, щоб цей різноманітний ідейно-правовий матеріал даного суспільства, його роз'єднані та різнорідні правові ідеї та відчуття, незв'язані окремі правові думки («цінності»), фрагментарні погляди різного суспільно-правового та історичного походження штучно, але за логікою

правової ментальності зібрати, зв'язати разом, «внести якийсь (правовий – Ю.Д.) порядок... довести існування якогось містичного зв'язку між наступними один за одним пануючими (правовими – Ю.Д.) думками» [3] законодавчо – Ю.Д.) усунути суперечності між його різними частинами, відібрати те, що даному суспільству та владній корпорації потрібно, відкинути непотрібне, щоб з цих відібраних та очищених від суперечностей частин (правосвідомості – Ю.Д.) створити когерентну (струнку, несуперечливу), тобто гармонійну, внутрішньо злагоджену систему (права, правосвідомості – Ю.Д.) [4]. Звичайно, до появи ідеологів-систематизаторів існувала правова свідомість, яка мала свою історію, її різні фазиси (це термін марксистів, у нас – конкретно-історичні цикли соціальної активності, з їх різними психологічними, гносеологічними, логічними та суспільно-практичними ознаками (безпосередньо-чуттєва, наївно-практична, магічна та анімістична правосвідомість аж до міфологічно-релігійної, але ця правосвідомість ще не була суспільно систематизованою, її різні частини не були взаємозв'язані в логічно несуперечливу систему стійких активних праворефлексій: вона було ще дифузною, нерозчленованою та фрагментарною правовою свідомістю. Лише з появою ідеологів права несистематизована правова свідомість перетворюється на систематизовану, певною та повною мірою канонізованою. В історії це вперше трапилося з появою священників як історично першої форми правових ідеологів (термінологія марксистів) або перших вторинних суб'єктів правосвідомості та суб'єктів міфологічно-релігійної правосвідомості, як першої, в якійсь мірі нормативно систематизованої суспільно-правової свідомості. (Додамо, що систематизацією цієї стародавньої міфологічно-релігійної правосвідомості займається й дотепер особливий суспільний прошарок - теологи). *Систематизованість правової свідомості з'явилася, отже, як її нова якість при переході від передісторії до історії.* Але ця нова якість правосвідомості виникла не шляхом спонтанного стихійного

розвитку, а в результаті свідомої діяльності суспільного прошарку ідеологів, який історично з'явився як результат корпоративного розщеплення суспільства та відділення духовної праці від матеріальної. Історія цього прошарку ідеологів та різних його представників в ході суспільної історії, як й аналіз її сучасних представників, *так званої інтелігенції*, є надзвичайно цікавою соціологічно-правовою темою з великою кількістю гносеологічної та теоретичної проблематики [5]. За ідеями цих авторів визначаємо *такі функції правової інтелігенції як ядра правових ідеологів*: 1) функція духовного творця права, правових цінностей, високого циклу соціальної активності правосвідомості, філософсько-правових як методологічно-правових творів та оптимальних перспектив, та виховання у правових суб'єктів права високої правової культури; 2) функція розповсюдження або циркуляції правових ідей; 3) функція з'єднання та уніфікації правових ідей; 4) функція керівництва, моральна функція та ін. Ми будемо намагатися зупинитися лише на одному питанні цієї проблематики - питанні про змістовно-структуральні ознаки, яких набуває правова свідомість завдяки діяльності ідеологів права з систематизації. Разом із цією діяльністю ідеологів права виник в правовій свідомості абсолютно новий момент, який наклав візерунок на всю правову ідеологію та привніс в правову свідомість нові логічні, історичні та ментально-правові ознаки, які неможливо формально підвести під поняття правової систематизації. За ідеями дослідження Тодора Павлова, викладеними ним у в «Теорії віддзеркалення» (1958 р.), виводимо висновок про те, що *правова ідеологія, систематизована правова свідомість як такі з'являються історично тільки як «систематизована правова свідомість»* (Т. Павлов). Це визначення як початкова першоджерельна крапка, думаємо, є, історично та нормативно правильним. *Правова ідеологія дійсно є систематизованою правовою свідомістю* або, вірніше, систематизованим правовим віддзеркалення дійсності, але це визначення є дуже абстрактним, формаль-

ним, недостатньо історичним і конкретним. Воно тому не є повним, оскільки зупиняється тільки на формальному та абстрактному елементі систематизації, абстрагуючись від змістовно-структурального та історичного елементу. Правова ідеологія виникла не тільки як систематизована правова свідомість, але як правосвідомість, певним та особливим способом систематизована правовою діяльністю *особливого владного прошарку, який додав цій систематизації гносеологічні та практично важливі структуральні ознаки, що також повинне бути внесене в поняття правової ідеології та правової свідомості корпоративно-класових суспільств.* Іншими словами, оскільки систематизація правової свідомості в правовій ідеології історично виникла в результаті діяльності *особливого прошарку владної верстви населення* через певні правові причини та потреби, набуваючи з такого походження характерних суб'єктивно правосвідомлених ознак, то необхідно дати не тільки формальне та позаісторичне, але й генетичне, функціональне та історичне визначення правової ідеології, відповідно, поняття правової ідеології та систематизації доповнити необхідним і достатнім історико-генетичним каузально-функціональним елементом. Про необхідність внесення історико-правових елементів у визначення ідеології писав ще Аристотель в «Аналітиках» [6]. На це ж вказував К. Маркс в «Капіталі». каузально-генетичний та історико-функціональний момент підкреслював також В. І. Ленін в своїй лекції «Про державу»: «Щоб підійти до цього питання з погляду наукового, це - не забувати основного історичного зв'язку, дивитися на кожне питання з погляду того, як відоме явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, та з погляду цього його розвитку дивитися, чим дана річ стала тепер» [7]. Отже, коли в еволюції правової свідомості як правового віддзеркалення дійсності ми аналізуємо елемент нормативної систематизації та визначаємо правову ідеологію, у тому числі й за ідеями Т. Павлова, як «систематизовану правову свідомість»,

ми повинні в цій систематизації та в цьому правовому віддзеркаленні побачити «основний історичний зв'язок», в якому, та внаслідок якого виникла ця систематизація, а також істотні наслідки цього генетичного та каузального зв'язку, для подальшої еволюції правової свідомості аж до її нинішнього перетворення, тобто до того, ніж вона «стала тепер» з появою ринкової правової ідеології та створенням постперехідного суспільства. Саме ці питання, а не сам формальний елемент систематизації, є основними у нашому діалектичному вченні про правову ідеологію. Ці питання групуються навколо питання про вихідну та сучасну форму розвитку правової ідеології, відповідно навколо питання про нормативні ознаки, які *правова свідомість та її систематизація* набули за умов *свого історичного виникнення в класовому суспільстві, та навколо* питання про зміни, які *правова свідомість та її систематизація* зазнають тепер із зміною цих умов в процесі змін сучасного корпоративного *суспільства (змін, які знімають розглянуті вище ілюзії правової ідеології та її структуральні ознаки, що тим самим змінюють саме поняття правової ідеології).* Вірно, що правова ідеологія стає з точки зору позитивної правової науки систематизованою правовою свідомістю, але, з'явившись як продукт класових систематизаторів-ідеологів, вона систематизована певним і специфічним способом. Вірно й те, що правова свідомість завжди нормативно відображає та ідентифікує дійсність, але правове віддзеркалення дійсності, що здійснюється за умов корпоративного панування, має певні структуральні та гносеологічні ознаки, зумовлені цим пануванням. Вірно також й те, що із зникненням корпоративно-класового характеру дійсності ця систематизація змінить свої логічно-гносеологічні ознаки та зміниться саме поняття правової ідеології. Тому при визначенні правової ідеології ми не можемо *зупинитися* ні на самому факті *систематизації*, яка в різних суспільствах має різний характер, ні на самому факті *збоченого чи девіантного* - ілюзорного та мінливого правового віддзеркалення дійс-

ності як скороминущого способу правового віддзеркалення, який характерний тільки для певних конкретно-історичних умов, тоді як за інших умов він зникає, а повинні проаналізувати, по-перше, специфічні *ознаки систематизації*, породжувані цими умовами, та, по-друге, зміни цих умов, а разом з ними й самого поняття правової ідеології. В роботі «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» К. Маркс писав, що над різними формами панування та різними умовами існування підноситься ціла надбудова різних відчуттів, ілюзій, способів мислення, які створює той або інший клас чи корпорація відповідно до своєї матеріальної основи та правовідносин, але ці відчуття, способи мислення він формує і систематизує в ідеології спеціальним способом. Який же є цей спосіб класової систематизації правової свідомості?

Змістовно-структуральні ознаки корпоративно-класової систематизації правової свідомості. Раніше ми бачили, що основними нормативними ознаками духовного виробництва правосвідомості в корпоративно-класових суспільствах, тобто ознаками з погляду суспільного розподілу праці, є наступні: 1) цим виробництвом займаються та його уявляють не експлуатовані, виснажені фізичною працею та, так би мовити, виключені з духовної культури народні маси (первинних суб'єктів правосвідомості), але владні корпорації (владні вторинні суб'єкти правосвідомості), які, керують в матеріальному виробництві, панують тим самим й у духовному виробництві; 2) цим виробництвом займається не вся владна корпорація, але тільки один його прошарок, який, будучи відірваним від матеріального виробництва, займається тільки виробництвом та систематизацією правових ідей. З цих двох ознак сформувались певні *структурально-змістовні та логічно-гносеологічні* ознаки цієї систематизації, які, як якісно нові, додаються до звичних *формальних* ознак правової свідомості в корпоративно-класових суспільствах (неусвідомленість матеріальних джерел правової свідомості та ілюзії її незалежності від дійсності, відповідно, зворотної залежності).

Проблема увічнення корпоративно-класового правовідношення, відбитого у девіантній правосвідомості. Прошарок правових ідеологів, не беручи безпосередньої участі в матеріальному виробництві та займаючись виключно правовими думками та їх комбінаціями, знаходиться в ілюзії, що він ці правові думки створює незалежно від матеріальної основи суспільства, та тому в своїй ідейно-правовій діяльності не вдається, як правило, у аналіз суспільно-правової дійсності, її праворефлексивних недоліків та протиріч, її конкретно-історичної мінливості та скороминущого характеру, а виходить з даної конкретно-історичної дійсності як незмінної та одвічно існуючої, зміна якої не береться до уваги та не уявляє проблеми – ось та ідейно-світоглядна база сучасного позитивного права та правознавства, яка має єдиновекторну лінійну налаштованість за напрямком актуальної правової ідеології владної корпорації українського населення (вторинних суб'єктів правосвідомості), що перемогло у помаранчевій українській революції 2004 року. Пануючі вторинні суб'єкти правосвідомості існують *матеріально* на основі певної владної структури та владного правовідношення, а тому й в своїй правосвідомості, яка завжди є ідентифікацією матеріальної дійсності, не можуть ідейно уявити собі будь-яке суспільство без цього владного правовідношення, бо інакше вони заперечували б самі себе як владну корпорацію, а їх правосвідомість перестала б бути *їх правосвідомістю, перестала б бути владною правосвідомістю*. Так, наприклад, корпорація сучасних українських олігархів не може існувати без приватної власності на засоби виробництва, без сучасного пролетаріату та привласнення додаткової вартості, а тому вона не може уявити собі суспільство без цих трьох атрибутів. Пануючі вторинні суб'єкти правосвідомості всіх суспільств в своєму духовному виробництві ніколи не могли звільнитися від того владного правовідношення, на ґрунті якого вони існували, та завжди уявляли суспільство в межах даного владного правопорядку. Тому їх правові

ідеологи завжди уявляли та увіковічували суспільство або як рабовласницьке, або як феодальне, буржуазне та ринкове залежно від того, в якому суспільстві вони жили, на якому владному правовідношенні базувалися, починаючи від правових теоретиків античності до сучасних правових ідеологів ринкового суспільства. *Отже, для державно-правової свідомості корпоративно-класових суспільств можна висунути наступне саме загальне структуральне та гносеологічне правило: пануюча суспільна свідомість владних кіл суспільств є корпоративним правовим віддзеркаленням дійсності, корпоративно систематизованою правосвідомістю; вона в духовному виробництві правосвідомості відтворює правовідносини матеріального виробництва, ідентифікує правову дійсність через призму свого владного правовідношення та пануючої корпорації та тому в своєму ідейно-правовому віддзеркаленні світу не виходить за умови та межі даної владної структури правосвідомості як процесуально домінуючої у структурі різногалузевого закону. Якби вона вийшла за ці умови та межі, та уявляло б суспільство без даного, владного правовідношення, воно перестало б бути владною правосвідомістю, заперечувало ту владну верству населення, яку вона ідейно ідентифікує, та себе як владну правосвідомість, та цим зробило б для себе неможливим бути реальною і активною загальносуспільною правовою свідомістю, тобто анулювало б себе взагалі як права свідомість. Тому в пануючій правосвідомості корпоративно-класових суспільств права дійсність не відображається з позицій матеріальної праці та експлуатованих первинних суб'єктів правосвідомості, а якщо в такому суспільстві з'являються правові думки, тенденції, протилежні існуючим правовідносинам, офіційна права ідеологія або замовчує їх, або проголошує неістинними та абсурдними, а їх носіїв переслідує.*

Увічнення даного суспільства та існуючих державно-правових відносин є, отже, першою структуральною та змістовною особливістю правової ідеології корпоративних

суспільств, першою та основною правовою ознакою класової систематизації правової свідомості.

Неправоусвідомленість корпоративного характеру правового віддзеркалення. Правовідношення між корпорацією та його правовими ідеологами. Опір буржуазних учених розкриттю класового характеру їх правової науки, за ідеями К. Маркса та Ф. Енгельса, був цілком зрозумілим та за більшості випадків щирим: вони цього характеру просто не усвідомлювали. Корпоративний спосіб правового віддзеркалення дійсності правосвідомістю, за більшості випадків, не був навмисним, правоусвідомленим збоченням дійсності, як свого часу вважали, наприклад, раціоналістичні представники французького Просвітництва в XVIII столітті, що проголосили пануючу феодальну політичну і релігійну ідеологію «обманом правителів і попів» (Ф. Енгельс). *Думаємо, що елемент свідомого обману не входить в сутність та поняття істинної правової ідеології.* Правовідношення між правовими ідеологами та корпорацією, правові інтереси якої вони ідентифікують, не є ні *безпосередніми*, ні *прямолінійним* (лінійними), ні простими, ні прозорими. Правові ідеологи, які своїми правовими думками висловлюють позиції та потреби певної домінуючої владної корпорації та розв'язують його теоретичні та практичні проблеми, не правоусвідомлюють корпоративного характеру цього правового віддзеркалення, не виконують своєї корпоративної роботи прямо як тенденційні фальсифікатори та правоусвідомлені містифікатори (хоча, без сумніву, є й такі ідеологи), а виступають в ім'я чистої правової істини, за більшості випадків щиро переконані в незалежності та позакорпоративності свого правового мислення. *Ця суб'єктивна щирість та ілюзія (отже, самообман, а не обман) правових ідеологів щодо істинності та корпоративної незалежності їх правових ідей є однією з характерних психологічних особливостей корпоративних правових ідеологій* (що, звичайно, не виключає можливості свідомого та навмисного обману за певних суспільно-

правових умов та наявності правових ідеологій, наприклад, фашистсько-агресивних та комуністично-агресивних). *Це частково неправоусвідомлене та непряме увічнення даних правовідносин за допомогою їх правового віддзеркалення у формі так званих загальнозначущих правових ідей виявив К. Маркс у Прудона, в листі до Анненкова: «Прудон не затверджує прямо, що буржуазне життя є для нього вічною істиною. Він стверджує це побічно, обоюючи категорії, які у формі ідей ідентифікують буржуазні відносини. Коли скоро продукти буржуазного суспільства уявляються йому у формі категорій, ідей, він сприймає їх за виникаючі мимовільно, обдаровані власним життям вічні істоти. Таким чином, він не виходить за межі буржуазного горизонту» [8]. У подальших своїх дослідженнях К. Маркс відкрив, що це не одиничний випадок та не виключення, яке відносилося б тільки до Прудона або до деяких окремих мислителів, а загальне правило у правовідношенні між правовими ідеологами та владною корпорацією, яку вони ідейно уявляють, нормативно стверджують та захищають. Він висловив це загальне правило декількома роками пізніше (1852) в роботі «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта», узявши як приклад французьких революційних демократів 1848 року, які уявляли, що вони висловлюють загальні інтереси всього суспільства, але насправді - не усвідомлюючи цього - інтереси дрібної буржуазії: «Не слід думати, що всі представники демократії - крамарі або прихильники крамарів. За своєю освітою та індивідуальним станом вони можуть бути далекі від них, як небо від землі. Представниками дрібного буржуа формує їх та обставина, що їх правова думка не в змозі переступити тих меж, яких не переступає життя дрібних буржуа, та тому теоретично вони приходять до тих же самих задач та їх розв'язань, до яких дрібного буржуа приводять практично його матеріальний інтерес та його правовий стан. Таке й взагалі правовідношення між політичними та літературними представниками класу та тим класом, який вони представляють» [9]. Правовідношення*

між правовою ідеологією та владно-корпоративною позицією, між правовим мисленням окремих осіб і правовим мисленням корпорації є, отже, неправоусвідомленим і частково правоусвідомленим; окремий мислитель уявляє, що він створює свої правові думки як позакорпоративні та позачасові: «Весь клас творить та формує все це на ґрунті своїх матеріальних умов і відповідних суспільних відносин. Окремий індивід, якому ці відчуття і погляди передаються за традицією та в результаті виховання, може уявити, що вони-то й утворюють дійсні мотиви і початкову точку його діяльності» [10]. Правові ідеології, отже, формуються, тобто правова свідомість формується та систематизується на основі певної владної позиції, а окремі індивіди створюють ілюзію незалежності свого правового мислення від тієї чи іншої владної ситуації. Так, наприклад, за ідеями К. Маркса, жоден буржуазний соціолог, політик та вчений не висловлює правових ідей про віджилий характер буржуазного та немінучість більш прогресивного суспільства, не переходить на соціалістичні позиції, а ноує про постійність буржуазного суспільства, хоча насправді буржуазне суспільство розвивається та змінює форму та зміст. Вони, отже, ідейно підлеглі не тільки корпоративній ситуації, але й одночасно ілюзії незалежності від неї. Так само й суддя, за ідеями марксистів, здійснюючи владну правду, судить з переконанням в справедливості, загальній значущості своїх юридичних принципів та в правильності своєї дії, хоча юридичною основою його думки є саме владне, корпоративне законодавство, яке він застосовує відповідно до поглядів свого класу та ілюзій своєї юридичної професії. Так само й інші представники соціальної думки (економісти, юристи, етики, естетики та ін.) уявляють, що вони ідентифікують тільки об'єктивні істини та надкласові правові ідеї, а не певну класову орієнтацію. *Але не правоусвідомлений характер правовідношення між ідеологом та владною корпорацією не усуває того факту, що правова ідеологія в корпоративних суспільствах є корпоративним правовим віддзер-*

каленням дійсності. Це тільки особлива ідентифікація того загального об'єктивного закону трансформації правосвідомості, що визначає останню як пряму процесуальну ідентифікацію чинних правовідносин. Якщо правова дійсність характеризується розщепленням матеріальних правовідносин та пануванням однієї владної корпорації, то ідейно-правова ідентифікація цієї дійсності є розщепленою та корпоративно визначеною: «Ті ж самі люди, які встановлюють суспільні відносини відповідно розвитку їх матеріального виробництва, створюють також принципи, ідеї та категорії відповідно своїм суспільним відносинам» [11], «тобто відвернуті, ідеальні вирази цих самих суспільних відносин» [12].

З цих приведених вище змістовних ознак правової свідомості — увічнення корпоративного правовідношення та *владної неправоусвідомленості* цього увічнення - витікають два важливих гносеологічних і психолого-правових наслідку. *Перший* полягає в тому, що у всій галузі правових наук без виключення (а значить, в галузі філософії права, теорії та історії держави і права теж) існують два *основних абсолютно різних і, навіть, протилежних* розвиткові напрями, які частково неправоусвідомлено, а частково правоусвідомлено є ідентифікацією двох різних правових систем (правова та законодавча система) та двох різних владно-корпоративних позицій. Ця корпоративно-соціальна визначеність правового мислення виявляється не тільки в окремих соціальних науках (праві, етиці, політиці, економіці, естетиці та ін.), вона ще більш очевидна в діаметральній протилежності нормативних поглядів на саме суспільство як ціле - в загальній науці про державу і право, яке вже здавна виступає в двох різних видах або структурах, як дві різні наукові течії: як діалектико-ідеалістична та позитивістсько-емпірична, відома під такими назвами її різних теорій - від правового біологізму, географізму, демографізму, вульгарного матеріалізму, економізму, емпіризму до крайнього психологізму, логіцизму та ідеалізму). Звичайно, йдеться не про те, що іс-

нують дві правові істини або дві правові науки про теорію та історію держави та права (істина єдина, так само як й наука про державу та право), а про те, що кожна з цих двох основних орієнтації в науці про державу та право суспільство розглядається з різних позицій та тому по-різному відноситься до існуючої правової дійсності на рівні лінійних позитивних і нелінійних телеологічних тенденцій розвитку: одна розглядає цю дійсність з погляду верстви населення, що створює нове постперехідне суспільство, та тому критично аналізує її, відкриває активні нормативні тенденції *переходу його у нові правові стани, ідейно долає її* та передбачає іншу дійсність, тоді як інша розглядає цю ж саму дійсність з позиції пануючої владної корпорації, який бажає зберегти дану структуру суспільства, тому мислить категоріями цієї корпорації та ідейно не виходить за межі даного суспільства, ідеолого-пропагандистськи увіковічуючи його (частково неправоусвідомлено та щиро, частково правоусвідомлено та тенденційно). Результатом цього є те, що кожна з цих двох теорій оперує різними загальними правовими поняттями і законами, має різний нормативний зміст (хоча у них один і той же предмет - державо, суспільство, право), різний спосіб підходу до дійсності, тобто має різну теоретичну, логіко-гносеологічну методологію (тоді як технічна методологія збирання та впорядкування матеріалу - анкетування, опитування, безпосередній нагляд, статистика, експериментування, порівняння, юридична та законодавча техніка та ін. - у принципі не протилежні та розвиваються у напрямі взаємного зближення та запозичення). Коротше, обидві теоретичні орієнтації у площині різних розвиткових тенденцій по-різному відносяться як до правової дійсності, так й до її зміни, *мають різний категорійно-понятійний апарат, правопізнавальну концепцію, тобто це лінійна тенденція позитивної правосвідомості та нелінійна філософсько-правова як методологічно-правова тенденція правосвідомості, презентовані у відповідних правових теоріях.* На підставі цього

в кожній з цих теорій, залежно від відмінності корпоративних владних кіл та правових і законодавчих систем, суб'єктивно приймають за правову істину різні правові речі. Звичайно, це не значить, що в зіткненні двох суб'єктивних правових істин – правової та законодавчої - не існує однієї об'єктивної істини, нормативної правильності тільки однієї з цих теоретичних концепцій: цю правильність, цю одну об'єктивну істину встановлює правова практика, тобто сам історико-правовий розвиток. Якщо суспільство розвиватиметься далі, за ідеями К. Маркса, у напрямі соціалізму або якщо в історії вже виникли демократичні країни, то об'єктивна істина належить соціалістичній (марксистській) *концепції* історії; якщо ж суспільство залишається на капіталістичній основі та на цій основі розповсюджується та розвивається, а соціалістичні елементи розвитку або не існують, або в подальшій еволюції суспільства зникають, то об'єктивна істина належить буржуазній концепції суспільства та історії, це перший наслідок. Другий наслідок полягає в тому, *що факт визначення правової свідомості правовим буттям, а це значить факт визначеності правової свідомості корпоративних суспільств корпоративною структурою суспільства*, викликав, з одного боку, замішання, а з іншою - різкий опір традиційних теоретиків права. Теза про корпоративну визначеність правового мислення та про провладний характер правових теорій (тих, які не виходять за межі урядового горизонту, але залишаються при категоріях та у межах традиційного суспільства) ще й тепер є в старій правовій науці однією з самих оспорюваних тез, спростування якої відбувається завжди афектнішим, а часом й войовничим чином, що тільки підтверджує корпоративну визначеність правового мислення та правосвідомості.

Сприйняття частини за ціле, особливо за загальне правосвідомістю (законосвідомістю) при нормативному відбитті дійсності. Владно-корпоративний характер правового віддзеркалення дійсності в правосвідомості корпоративних суспільств, як й

наявна неправоусвідомленість цього корпоративного характеру, не є єдиною ознакою корпоративного правового віддзеркалення дійсності. В корпоративних суспільствах правове віддзеркалення набуває ще й інші ознаки. Однією з таких ознак є неповне правоусвідомлене сприйняття частини за ціле, зображення одного аспекту дійсності як всієї дійсності, особливий правовий інтерес корпорації або владного прошарку, загальний інтерес суспільства до часткової, корпоративно обмеженої та збоченої правової істини як повної та об'єктивної істини. Це значить, що правова ідеологія пануючої владної корпорації, що розглядається з погляду правового віддзеркалення та теорії пізнання, не відображає дійсність повністю, а тільки одну частину або аспект дійсності, причому в першу чергу той, який відповідає потребам та інтересам цієї владної корпорації, тоді як інша частина дійсності - правовий стан масових первинних суб'єктів правосвідомості - залишається прихованою та непізнаною, а прагнення та ідеали цих суб'єктів - нормативно неправовідображеними або помилково правовідображеними. *Частина дійсності, яка в пануючій правовій ідеології віддзеркалена з позиції владної корпорації, набуває вагомої значущості та ролі всієї дійсності, а особливі правові інтереси владної корпорації — форму загального правового інтересу, тоді як особливий правовий інтерес пригноблених первинних суб'єктів правосвідомості проголошується протилежним суспільному і національному правовим інтересам. Це типовий метод, яким впродовж всієї історії користувалася та чи інша владна корпорація всіх суспільств та який можна б було назвати *pars pro toto* (частина замість цілого), або *приватний інтерес в загальній формі*. Розмірковуючи про правову ідею дрібної буржуазії в революції 1848 року та про спроби їх здійснення, К. Маркс відзначав, що було б неправильно думати, ніби дрібна буржуазія правоусвідомлено прагнула здійснення егоїстичного класового інтересу: «Вона вірить, навпаки, що спеціальні умови її звільнення є водночас загальними умовами, при яких*

тільки й може бути врятовано сучасне суспільство та усунена класова боротьба» [13]. Цей розгляд особливого правового інтересу того або іншого класу як загального правового інтересу всього суспільства має за певних правових ситуацій свій реальний ґрунт і моральне виправдання. Такими ситуаціями є періоди правоперетворень, особливо перехідний період їх підготовки та період самої революції (аналогічно народно-визвольні та оборонні війни). Коли «певний клас, виходячи з свого *особливого стану*, робить емансипацію всього суспільства», «коли його змішують з суспільством, сприймають та визнають як *загального представника*... коли власні домагання та права цього класу є справді правами та домаганнями самого суспільства, коли він дійсно є соціальним розумом і соціальним серцем» [14], отже, в той момент, коли він представляє інтереси всього суспільства проти владної меншини, він з *правом* виступає як представник всього суспільства та історично набуває права на роль загального визволителя, а тим самим на використання «всіх сфер суспільства на користь своєї власної сфери... Лише в ім'я загальних прав суспільства окремих клас може домагатися на загальне панування» [15].

Так, наприклад, у французькій революції буржуазія повела за собою всю народну масу первинних суб'єктів правосвідомості в боротьбі за свої особливі корпоративні правові інтереси, але, оскільки ця боротьба була націлена проти феодалного класу, в якому «всі недоліки суспільства... зосереджені», зосереджені також загальні перешкоди для подальшого розвитку суспільства, звільнення від цього класу було разом з тим й «загальним самозвільненням», а тим самим особливі інтереси буржуазії були одночасно загальнонародними правовими інтересами, які тому могли виступити у формі загальних правових ідей рівності і свободи. Так пролетаріат в своїй особливій класовій боротьбі та революції, за ідеями марксистів, боронить загальні інтереси народних мас і правового розвитку: «Будь-який новий клас, який ставить себе на місце класу, що панував до нього,

вже для досягнення своєї мети вимушений представити свій інтерес як загальний інтерес всіх членів суспільства, тобто, виражаючись абстрактно, надати своїм правовим думкам форму загальності, зобразити їх як єдино розумні, загальнозначущі. Клас, що здійснює революцію... із самого початку виступає не як клас, а як представник всього суспільства; він фігурує у вигляді всієї маси суспільства (фізичних осіб) на противагу єдиній владній корпорації (владні вторинні суб'єкти правосвідомості). Відбувається це тому, що спочатку його правовий інтерес дійсно ще пов'язаний більш-менш із загальним правовим інтересом всіх інших, не пануючих корпорацій, не встигнувши ще під тиском правовідносин, що існували доти, розвинути в особливий інтерес особливого класу» [16]. Проте для правової свідомості корпоративних суспільств характерне те, що правова ідеологія пануючої владної корпорації претендує на загальну значущість, навіть, й після завоювання нею державної влади, та що особливий корпоративний правовий інтерес вона зображає як загальний після затвердження нового суспільства, коли цей *особливий правовий інтерес вже відділився* від правових інтересів більшості суспільства та між ним і правовим інтересом масових первинних суб'єктів правосвідомості виникло спочатку правове протиріччя, а потім і відкритий правовий конфлікт. Так, наприклад, після досконалих буржуазних революцій правовий інтерес буржуазії не тільки відділився від правового інтересу пролетаріату та решти народних прошарків, але навіть насильно протиставив свої правові інтереси цьому інтересу за допомогою державного апарату: «Ілюзія *загальних* інтересів», яка, за словами Маркса, «спочатку... правдива» [17], тобто має певний реальний ґрунт, втрачає тепер *цей ґрунт, особливий правовий інтерес* пануючого класу *перестає бути загальним* інтересом суспільства, приходить в протиріччя з інтересами більшості суспільства, а колишня пануюча правова ідеологія - в протиріччя з *правовою дійсністю*. Але для того, щоб яка-небудь корпорація, яка складає мен-

шину, панувала над більшістю суспільства, він повинен панувати не тільки економічно та політично, тобто за допомогою засобів виробництва та державного апарату, але й ідейно. Щоб панувати над масами (первинних суб'єктів правосвідомості), як вважали марксистки, які він експлуатує і тримає в підкоренні, він повинен *панувати* над їх правосвідомістю, *підтримувати* й далі ілюзію спільності правовий інтересів всупереч реальній протилежності правових інтересів і перешкоджати з'явленню іншої, протилежної йому корпоративної правосвідомості, перешкоджати розвитку протилежної правової ідеології. Перед ідеологічною корпоративною стратегією правосвідомості виникають тому *нові задачі*, які владна корпорація повинна розв'язувати в цілях свого регулятивного панування та збереження корпоративного правового інтересу, які вона дійсно розв'язує в русі правової історії.

Маскування корпоративних правовідносин, виправдання та ідеалізація дійсності законосвідомістю. Розв'язання цих задач здійснюється таким чином, що правовий, ідейний та психологічний матеріал відповідного перехідного суспільства вибірково систематизується з позицій владної корпорації, з нього викидається все те, що суперечить його правовим інтересам, але відбирається, зберігається, відповідним способом модифікується те, що відповідає потребам владного правового пріоритету. Ця ідеологічна систематизація правнормативного матеріалу з корпоративних позицій переслідує дві нормативно-правові цілі: по-перше, завдяки ній владна корпорація одержує більш чітке правоусвідомлення своїх правових інтересів та ідейну зброю в ідейно-світоглядній конкуренції проти правової ідеології масових первинних суб'єктів правосвідомості; по-друге, на користь корпоративного володарювання недостатньо сформувані тільки правосвідомість цих правових інтересів, а необхідно також *перешкодити невідним первинних суб'єктів правосвідомості розвивати* їх особливу корпоративну правову свідомість, правоусвідомлення їх *особливих правових ін-*

тересів в суспільстві, затьмарювати та відволікати їх правосвідомість, *включати* її в законосвідомість владної корпорації та підпорядковувати її правовим поглядам. Відомо, що самим організованим і розвиненим владним корпораціям капіталізму (США і Великобританія) це вдається й понині, так що пролетаріат в цих країнах до цього дня ще не розвинув у масовому масштабі своєї класової правосвідомості як особливої та протилежної правосвідомості владній корпорації; це знов підтверджує правильність тези К. Маркса про те, що пануючою правосвідомістю суспільства є правосвідомість владної корпорації, що є типовою законосвідомістю. Можна сказати, що історія правової свідомості в корпоративних суспільствах має дві основні розвиткові тенденції: прагнення владних корпорацій маскувати або *виправдовувати корпоративні* правовідносини свого суспільства та затемнювати правосвідомість масових пригноблених первинних суб'єктів правосвідомості, отже, заважати їм викривати владну правову ідеологію та створювати свою власну. Вивчення ідейно-правової історії правосвідомості з цієї точки зору склало б, мабуть, одну з найцікавіших тем світової правової історії.

Якщо ми розглянемо більш пильно історію класових суспільств з погляду *класової стратегії*, то побачимо, що всім пануючим класам, за словами Леніна, був потрібен не тільки економічний та політичний, але й «духовний батіг» та що цей третій «батіг», це ідеологічний засіб правового панування, давали в руки пануючому класу саме його правові ідеологи, які з першої своєї появи у вигляді священників створювали правові ідеології, які виправдовували корпоративне панування.

Відомо (хоча це не підкреслюється та навіть замовчується істориками філософії старого світу), що Платон в своїй політико-правовій утопії ідеалізував єгипетську кастову та теократичну державу в своїй схемі «чеснот», тобто принципів правової поведінки в суспільстві, сконструювавши чесноту «помірності». Правда, цю чесноту він залишив

тільки для народних мас (первинних суб'єктів правосвідомості), вбачаючи суспільну справедливість в помірності, скромності та слухняності народних мас при винятковому пануванні архонтів та їх мудрості. Отож, правова свідомість та справедливість були зведені до народної помірності та підлеглості пануючому прошарку, який спирається на хранителів правового порядку та їх специфічну «чесноту» - хоробрість. Навіть Аристотель, найкрупніший правовий розум, вчив, що деякі суб'єкти правосвідомості природою приречені бути рабами та тому буде «справедливим», щоб вони слугували іншим (таке розуміння справедливості пануючими класами) та що для них самих краще залишитися в підлеглому стані: панування та служіння належать не тільки до потрібних, але й *до корисних* установ життя, раби і тварини допомагають задовольняти необхідні тілесні потреби. Отже, навіть в правових ідеологіях «найчистіших» античних мислителів правова справедливість полягала в «помірності» народних прошарків та в «служінні іншим». Конкретна історія правової ідеології жодної правлячої еліти будь-якого корпоративного суспільства могла б вельми яскраво показати цю апологетику та служіння владній корпорації. Про служіння інтелігенції буржуазії та *про зміну характеру наукової правової праці після того, як буржуазія стала пануючим класом*, К. Маркс писав в «Капіталі»: «Буржуазія у Франції та в Англії завоювала політичну владу. Починаючи з цього моменту, класова боротьба, практична та теоретична, приймає все більш яскраво виражені та загрожуючі форми. Разом з тим пробила смертна година для наукової буржуазної політичної економії. Відтепер справа йшла вже не про те, правильна або неправильна та або інша теорема, а про те, корисна вона для капіталу або шкідлива, зручна або незручна, узгоджується з поліцейськими міркуваннями чи ні? Безкорисливе дослідження поступається місцем битвам найманих писак, неупереджені наукові дослідження замінюються упередженою, догідливою апологетикою» [18]. Цей

захист існуючого правового порядку вторинних суб'єктів правосвідомості шляхом затьмарення правосвідомості пригноблених класів – первинних суб'єктів правосвідомості та підкорення її правосвідомості владній корпорації здійснюється різними способами. Першим способом є втаємничення корпоративного правовідношення та корпоративної структури суспільства, заперечення експлуатації, прихованої експлуатації чи-то її елементів, *маскування самої правової дійсності*. Оскільки законодавче панування є пануванням меншини та засноване на різноаспектній реальній та прихованій експлуатації більшості первинних суб'єктів правосвідомості, владній корпорації та її правовій ідеології потрібно приховати це корпоративне правовідношення, заперечувати корпоративні протиріччя, маскувати та підпорядковувати пануючий корпоративний правовий інтерес загальним інтересам, а їх правову ідеологію включати в пануючу державно-правову ідеологію, яка має першоджерелами правову ідеологію владних чи-то провладних корпорацій. Найбільш успішно це праворефлексивне маскування здійснюється в буржуазному суспільстві, оскільки в ньому правовідношення експлуатації - яке в рабовласницькому, феодалському суспільстві неможливе приховати, оскільки воно очевидне, - приховано договірною правовою формою, правовою рівністю всіх громадян, отже, є невидимим, тому його легше заперечувати. Звідси, за ідеями класиків діалектики, виникла характерна особливість сучасних правових та політичних теорій, а саме, що при співіснуванні двох правових систем, традиційної, реакційної та нетрадиційної демократичної, традиційного і нетрадиційного суспільства, правова наука одного та іншого суспільства *по-різному відноситься до факту корпоративно-класової структури та корпоративно-класової конкуренції*. Хоча перехідне, нетрадиційне суспільство виникло в результаті жорстокої корпоративної конкуренції, хоча остання ведеться в суспільстві постійно, то загострено і явно, то приховано, *класична правова наука, в основному, не визнає та приховує корпо-*

ративну структуру свого суспільства, приховану експлуатацію та корпоративні відмінності навіть тоді, коли в загальних страйках корпоративна конкуренція очевидна та приголомшує самі основи суспільства. Нові постперехідні нетрадиційні суспільства, за ідеями діалектиків, які знищують старі корпоративні правовідносини та тому не приходять їх, визнають в своїй правовій науці корпоративний принцип та намагаються ідентифікувати корпоративну конкуренцію не тільки джерелом виникнення некорпоративного суспільства, але й основним законом всієї історії корпоративної конкуренції. Іншими словами, в нетрадиційних суспільствах, які намагаються знищити антагоністичні владні корпорації, маскуванню корпоративного правовідношення зникає; навпаки, в корпоративних суспільствах це маскуванню залишається істотною ознакою всій пануючої владної корпорації, її правової ідеології, всіх соціально-правових наук. Проте в тих традиційних суспільствах, в яких корпоративні правовідносини очевидні, як, наприклад, в рабовласницькому та феодальному або в нерозвинених буржуазних суспільствах з нерозвиненим пролетаріатом, де корпоративну нерівність та експлуатацію важче заперечувати, пануюча владна еліта вдається до *іншої* корпоративної стратегії: законодавчо усвідомленому *виправданню* (так званої законодавчої раціоналізації) існуючих правовідносин, подібно середньовічній теодицеї, задача якої полягала в тому, щоб виправдовувати бога при існуючих бідах в світі. Як колись теологи виправдовували бога, пануючі правові ідеології виправдовують свої правові відносини якимись вищими ідеальними міркуваннями або правовою необхідністю: волею богів або правовою природою в античній правовій ідеології; божественним авторитетом, принципом ієрархії та субординації, необхідністю терпіння у феодальному суспільстві; законами розуму, природою, економією або правовим інтересом в буржуазному суспільстві, потребами сучасних українських олігархів та правлячої еліти у непопулярних соціальних заходах, спрямованих проти збі-

днелих масових первинних суб'єктів правосвідомості. Отже, структуральними ознаками корпоративної систематизації правової свідомості є: втаємничення корпоративного провладного антагоністичного перехідного суспільства та маскуванню правової дійсності, виправдання, прикрашення та увічнення (раціоналізація, ідеалізація та етернізація) корпоративного ладу.

З цієї точки зору було б цікаво прослідкувати за різноступеневим конкретно-історичним виникненням та розвитком *правової ідеології як девіантної правосвідомості* та розкрити згадані елементи нормативного маскуванню, виправдання, ідеалізації та увічнення в правових ідеологіях різних корпоративно-класових суспільств. Було б цікаво прослідкувати за логічними способами та психологічними засобами, якими владні корпорації користуються, щоб перешкодити розвитку особливої правової ідеології пригноблених первинних суб'єктів правосвідомості; прослідкувати рух антагоніста правової ідеології через історію, зачатки створення перших опозиційних і революційних правових ідеологій, починаючи від правової античності через середні століття аж до появи демократичної ідеології, їх правовідношення до владних і провладних правових ідеологій, особливі правонормативні ознаки у зрівнянні з нами. Ставлячи ці задачі, ми обмежимося тільки розглядом деяких логіко-психологічних способів, якими користувалась владна корпорація для збереження своєї правоусвідомленої домінанти у перехідному суспільстві. Ми не розглядатимемо морального та матеріального тиску на своїх підлеглих, який здійснювала та здійснює та чи інша владна корпорація, а також наслідку залежності особистої кар'єри та самого існування представників владної корпорації від підтримки пануючої правової ідеології, хоча цей тиск є одним з наймогутніших засобів забезпечення особистого та корпоративного правового інтересу. Конкуренція та боротьба проти пануючого правового інтересу та пануючої правової ідеології викликає, висловлюючись словами К. Маркса, «найлютіші,

самі низменні та найогидніші пристрасті людської душі - фурії приватного інтересу» [19].

Ми не будемо розглядати такий правовий феномен як психологічне залякування та моральний бойкот у разі симпатії передовим правовим ідеологіям і теоріям; відомо, що проповідувати дарвінізм в суспільно-правових салонах ХІХ століття було «непристойно», а проповідь соціалізму викликала «злість та жах» (К. Маркс), робила людину «невідповідною для пристойного суспільства». Ми зупинимося тільки на ідейно-правовій стороні корпоративного панування.

Логіко-психологічні засоби увічнення корпоративної правової дійсності у правосвідомості та законосвідомості. Засоби ідейно-правового увічнення корпоративного панування різні та складають шкалу, яка прямує від абсолютизації, апріоризації до гіпостазування та догматизації, експлуатації, викриття пануючої правової ідеології, прагнення до зміни даного правового порядку та, таким чином, не увічнення даного порядку, а зображення його як скороминущого, неправового, “злочинного” та ін., що вперше особливо яскраво виявилось, наприклад, в передреволюційній правовій ідеології французького Просвітництва ХVІІІ століття, напередодні української помаранчевої революції листопада 2004 року. Звичайно, коли нові олігархи з опозиційної владної корпорації стали пануючими, її правова ідеологія набула згадані вище ознаки владної пануючої правової ідеології - ознака законодавчого маскуванню, виправдання, прикрашання та увічнення.

Абсолютизація у правосвідомості (законосвідомості) - увічнення за правовою цінністю. Оскільки сутністю увічнення є зображення скороминущого як постійного правосвідомленого, фактично, законоуспомленого зображення того, що відносно та що дійсне тільки за певних конкретно-історичних просторових структурних зв'язків та умов, як абсолютного, дійсного за всіх умов та суспільств, то абсолютно природно, що перший спосіб увічнення даної дійсності є її законорефлексивна абсолютна

зація. Законорефлексивна абсолютність означає необмежену значущість, незалежну від конкретно-історичних умов часо-просторового фактору та конкретно-історичного місця, від правових змін, - те, що є правосвідомленою причиною всього того, що при всіх змінах залишається постійним і незмінним. *Тому цілком зрозуміло, що будь-яка владна корпорація проголошує в своїй правовій ідеології незмінними саме ті правові установи, ідеї та цінності, які вона вважає істотними для увіковічнення суспільно-правового ладу, виводячи цю абсолютну значущість з тих основних правових ідей та принципів, які тривало конкретно-історично панували в певній правовій свідомості та тому якнайбільше впливали на правосвідомість різних її суб'єктів.* За різних часів та за різних суспільств перманентно абсолютизувалися засобами правосвідомості та законосвідомості різні правові принципи, ідеї, традиції, установи, але їх абсолютна значущість виводилася з різних правових принципів, що викликало раніше та зараз викликає різноаспектні протиріччя, які у межах чинної правової епохи остаточно розв'язати важко. Так, наприклад, в античному та феодальному суспільствах, за яких панувало психолого-релігійне правове уявлення про богів як абсолютних правових господарів світу та протекторів правових установ, пануючі владні корпорації цих суспільств “пов'язувалися” вже з самого початку корпоративно-класової історії з богами та замогильним світом: земні правителі стверджують ще й понині (в ХХІ столітті), що вони є представниками неба та що правлять “за милістю” та “за волею бога”. Наприклад, в давньому Єгипті фараони вважалися втіленням богів; Рамзес ІІІ носив на собі знаки трьох єгипетських богів (саркофаг в Кембриджі), та на кришці саркофага написано про нього: “Син сонця, улюбленець богів, Рамзес... ти бог” [20]. Птолемей ІХ на одному барельєфі зображений так, що дві богині коронують його на престол фараона. Засновник вавилонського царства Хаммурапі (близько 2100 років до н. е.) написав про себе в одному за-

писі про повинь, що йому боги “Ану і Бел довірили правити Шумером і Аккадом” (Уеллс). Єгипетська правова ідея про божественність королів, пише Уеллс, настільки “захопила всю єгипетську правову свідомість, що заразила й правові думки інших рас” [21]. Олександр Македонський під впливом цієї теократичної правової ілюзії подорожував до Єгипту, щоб впізнати у єгипетських жерців, чи є він богом, на що йому сам бог через лукавих і мудрих єгипетських жерців після певного роздуму дав, звичайно, ствердну “відповідь”: “Прийди, син моїх стегон... щоб я дав тобі царську гідність Ра... Даю тобі, щоб ти під своєю ногою тримав всі країни і всю віру” [22]. Ця східна релігійна правова абсолютизація царської влади перейшла потім до більш пізніх римських імператорів в період розкладу Римської імперії. За умов, коли варвари нападали з усіх боків, а імперія приходила в занепад, коли сенат втрачав дійсну правову владу, а солдатські легіони вбивали царів і самі ставили нових без згоди сенату, за такої ситуації імператор Аврелій (270 р. н. е.) *ввів як державну релігію східний митраїзм, правовий культ бога сонця Митри*, оскільки “митраїзм був абсолютистським і монархістським, бо він вважав, що правителі правлять божою милістю... та приймають від Митри божеські компетенції” [23]; те ж саме зробив потім й Діоклетіан. Проголошення правителя божеством було в тодішній історичній ситуації розброду та безвладдя одним із засобів зберегти імператорську владу та продовжити існування імперії.

Так само в правовій ідеології феодального суспільства панування церкви та громадський порядок визнавалися небесного походження як земна копія небесного правового порядку, а церква та віра типово правоусвідомлено зображалися як посередник між ними - причому починаючи вже з перших християнських правових ідеологів Августина в IV столітті та Діонісія Ареопагита в V столітті до Хоми Аквінського в XIII столітті та до сучасних “томістів”. Навіть за нових часів прусський король Фрідріх-Вільгельм IV

відмовився прийняти Конституцію на тій підставі, що йому, як представнику бога на землі, не потрібен жодний папір між ним і народом; китайські імператори були “синами Неба”, а російські царі своїми престольними прокламаціями оголошували, що вони обдаровані божественною мудрістю. Цей *характер правової абсолютизації релігійної правосвідомості, який походить від релігії, правової абсолютизації її релігійно-правових норм як типово правонормативних* та виливається божественною милістю на земні установи та державно-правовий порядок, переноситься пізніше на самі правові установи та правовий порядок взагалі. *Теократична форма правової абсолютизації переходить в буденну правову форму або форму традиційної правосвідомості, а праворефлексивні попередження, які спочатку мали характер правової абсолютизації за божою волею, тепер мають такий характер самі по собі, є самими абсолютними правовими цінностями.* Держава, наприклад, зображається не як конкретно-історичний правовий продукт та орган корпоративного панування, який повинен зникнути в демократичному суспільстві, але як абсолютна правова цінність будь-якого суспільства; *правові норми зображаються не як форми певних правовідносин, але як система абсолютних правових норм, які дійсні самі по собі; мораль зображається не як суб’єктивна ідентифікація об’єктивних правових відносин у формі правового почуття обов’язку, совісті та правил правової поведінки, але як система правових уявлень про абсолютне добро і зло, система надісторичних правових цінностей.* У сучасній класичній “філософії правових цінностей” (аксіології) домінує ідеалістична теза так званих абсолютистів і об’єктивістів, які боронять “онтологізм правових цінностей”, існування “правових цінностей самих по собі” незалежно від людини та правових відносин. Це панування надісторичних “абсолютних правових цінностей” характерно саме для сучасної філософії права, етики, політики та правової теорії.

Апріоризація правосвідомості (законо-

свідомістю) її владної систематизації - увічнення за пріоритетом. Іншим способом увічнення правосвідомістю, фактично, законсвідомістю, спорідненим абсолютизацією, є апріоризація. Тоді як абсолютизація є увічненням за правовими цінностями, апріоризація є увічненням за виникненням і тимчасовим пріоритетом. Первинним за часом і виникненням залишається – відповідно, повинно залишитися - постійним і незмінним за правових змін та історичних перипетій. Тому не дивно, що владні корпорації за всіх часів та їх правові ідеології користувалися цим способом увічнення своїх суспільно-правових установ. Ця первинність та тимчасова вічність виводилася з двох головних джерел залежно від конкретно-історичної епохи та пануючої форми правової свідомості, як правило, державно-правової. За часів панування релігії правові відносини зображалися вічними, створеними божественною мудрістю; церкву, державну владу, приватну власність ввів бог, а моногамна сім'я є навіть "сахраментом" (божественною святинею) та знаходиться під безпосереднім протекторатом церкви. Другий, раціоналістичний спосіб, розрахований, в першу чергу, на освічені прошарки населення, полягає у виведенні правових установ і людської природи із здорового глузду; він був тому головним способом боротьби буржуазії за буржуазний правовий лад. Поки буржуазія вела боротьбу проти феодалізму, вона вимагала через своїх правових ідеологів раціоналістичної філософії скасування феодального правового порядку в ім'я розуму і природи; а дійшовши влади та створивши свій правовий порядок, вона зображала його як здійснення правового розуму та людських природних прав. Характерно, що як такі зображалися саме основні правовідносини буржуазного порядку: індивідуалізм і моральний утилітаризм, сімейне право, право приватної власності, право необмеженого збагачення та експлуатації та ін. Приватна власність на засоби виробництва - економічна основа всіх класових суспільств – здавна зображалася як *істотний принцип людської природи*, без здійснення

якого жодне суспільство не може повноцінно існувати та розвиватися. Цими двома способами увічнення, абсолютизацією та апріоризацією, пануючі класи різних суспільств намагалися нав'язати правовій свідомості, правовому мисленню народних мас первинних суб'єктів правосвідомості уявлення про незмінність і неможливість зміни основних правовідносин свого суспільства - церкви, держави, економічної влади у виробництві та класового панування у всіх сферах матеріальної і духовної правової культури, у всіх галузях правовідносин. Найбільш яскраво можна ідентифікувати такий апріоризм правосвідомості в ідеалістичній філософії права, в якій правова свідомість та правовий розум не вивчаються у філогенезі як властивість та конкретно-історичний продукт органічної матерії та суспільства, але віддзеркалюються як певна правоусвідомлена апріорна субстанція рефлексій пізнання як права, існуюча "вічно".

Дуалізм і формалізм правосвідомості (правосвідомості та законсвідомості) - пріоритет правового духу над правовою матерією та правової форми над правовим змістом як способи увічнення правосвідомістю її владної систематизації

У ході розвитку правової свідомості в корпоративно-класових суспільствах в правовому мисленні за певних складних, перш за все перехідних кризових правотрансформацій, що стає можливим за умов кризового циклу соціальної активності правосвідомості (високого циклу соціальної активності законсвідомості), виникає праворефлексивна роздвоєність (рефлексивний дуалізм правосвідомості, а, фактично, правосвідомості та законсвідомості) між апріорними і апостеріорними її принципами, яка зі сфери правосвідомості переноситься також в сферу правових установ або органів державної влади та управління. Суспільно-історичні витoki цього дуалізму правосвідомості знаходяться, за теорію діалектики, в згаданому вище суспільно-економічному відділенні духовної праці від матеріальної, розщепленні суспільства на певні владні корпорації та класи, пе-

ретворенні духовної праці в монополію пануючої владної корпорації, правлячої еліти (владних юридичних осіб), а матеріальної - у винятковий обов'язок підлеглих первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб). Ця правова протилежність між духовною працею вторинних суб'єктів правосвідомості та матеріальною працею її первинних суб'єктів переходить з правової практики в правову теорію та набуває в правовій свідомості форму філософської - онтологічної, гносеологічно-юридичної та філософсько-правової протилежності між духовною і матеріальною основою правосвідомості як першокритеріями та першопринципами її владної ієрархізації. Потреби пануючих вторинних суб'єктів правосвідомості "морально" узагальнює філософська відмінність та протилежність першопринципів правосвідомості та законосвідомості (духовного і матеріального) в соціальну протилежність їх правових носіїв, зображаючи цю протилежність як стійке правовідношення первинності одних і підлеглості інших, *що з часом стійко порушує природну асиметрію ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості над ідеологічними правами вторинних як еволюційний принцип права..* Отож, потреба правоусвідомленої етернізації (увічнення) даного правового порядку додала до протилежності абсолютного та відносного, апріорного і апостеріорного ще й третю протилежність - *протилежність між духовним і матеріальним першопринципами правосвідомості та правовими представниками того і іншого.* Іншими словами, *реальна протилежність між духовною і матеріальною працею одержала свою ідейно-правову ідентифікацію як дуалізм духовного і матеріального першопринципів правосвідомості та увійшла до всіх пануючих правових ідеологій, охопила всі головні поняття та установи корпоративно-класових суспільств.* В цьому дуалізмі правосвідомості протилежних категорій *перші члени пар генерують абсолютний, апріорний та пануючий принцип правосвідомості (фактично – законосвідомості), а інші члени - відносний, вторинний та підлеглий*

першому першопринципу правосвідомості. Ця парна протилежність, проте, не була тільки теологічно-філософською та філософсько-правовою протилежністю - протилежністю, яка, як така, розглядалася у всіх трактатах феодально-церковної правової ідеології та спеціально в трактатах Хоми Аквінського, що саме тому набула актуальності; ця протилежність була насправді ідеологічною ідентифікацією реальних суперечностей складного формозмісту правосвідомості, які формувались та розгорталися в жорстоких зіткненнях між церковною та світською правосвідомістю, викликаних потребою у збільшенні нормативно-правового регулювання як первинних, так й вторинних суб'єктів правосвідомості. Необхідність законодавчого підкорення первинних суб'єктів правосвідомості розповсюджувалася на народні маси, на всіх суб'єктів правосвідомості взагалі. Подібно тому як типово правова ідея пріоритету іншого, позаземного світу перед земним допомагала відволікати первинних суб'єктів правосвідомості від реальної зміни цього світу та спрямовувала їх думки до іншого світу, правові ідеї пріоритету духу над тілом, матерією і природою, як й ідеї пріоритету правового розуму перед правовою чуттєвістю, слугували тому, щоб виправдати таке відвернення уваги, затаврувати як нікчемні потреби плоті, прагнення до задоволення яких могло спонукати маси первинних суб'єктів правосвідомості до зміни "правового" порядку. "Груба" матерія, людська плоть та це короткочасне земне життя законодавчо знецінюються, а вся увага спрямовується у фантастичні та нереальні сфери, безпечні для "правового" порядку. Звідси відбувається нормативна недооцінка первинних суб'єктів правосвідомості, недооцінка не тільки в правовій теорії і етиці, але й в ідеалістичній правовій метафізиці та теорії правового пізнання. Фактично, правовому розуму приписувалася більш важлива роль в правовому пізнанні, ніж правочуттєвому досвіду (хоча останній є джерелом розумного пізнання права та його критерієм), починаючи причому не тільки з античної платонівсь-

кій філософії апріорних ідей-зразків, правою “копією” яких є правова дійсність, але й з середньовічної філософії; навіть у Канта, який знов визнав за правочуттєвою дійсністю значення єдиного джерела правового пізнання, ця правова дійсність залишається знову-таки підлеглою апріорному правовому розуму, який ззовні вносить в неї типово владний, правовий порядок та дає їй нормативні, тобто типово правові закони (залишок правової теології у філософії права). Цей правовий дуалізм і теологізацію в правовій ідеології критикували класики філософсько-правової думки, зокрема К. Маркс в листі до Анненкова, критикуючи обожнювання ідей Прудонем. “Оскільки пан Прудон по одну сторону ставить вічні ідеї, категорії чистого розуму, а по іншу сторону - людей та їх практичне життя, що є, на його думку, вживанням цих категорій, то ви зустрінете у нього із самого початку дуалізм між життям та ідеями, між душею і тілом - дуалізм, що повторюється в різних формах” [24]. *З приведених пар протилежних понять, їх властивостей та функцій, за повторювальними ідеями класиків виділяємо, як особливо важливий правовий наслідок, пріоритет правової форми над правовим змістом правосвідомості.* Тоді як її економіко-правовий зміст вбирається нею з правової дійсності, з матеріальних потреб та економічного розвитку суспільства, своєю праворефлексивною зміною визначає розвиткову динаміку правових відносин, правових форм, пануюча правова ідеологія відриває правову форму правосвідомості від її змісту та формує нову штучну суспільно-правову форму правосвідомості - громадський правопорядок, *сукупність суспільно-правових відносин, побудованих на засадах законсвідомості* - як апріорну, незалежну від мінливого змісту правосвідомості, яка може бути як правою, так й неправою; правою, коли вона у правовому полі відбиває домінанту ментальних прав та інтересів первинних суб’єктів правосвідомості. Перенесений зі сфери правосвідомості в реальне правове життя пріоритет правової форми над змістом правосвідомості презентує

пріоритет даної та незмінної форми правосвідомості над її матеріальним змістом, що процесуально змінюється. Фактично, за ідеями класиків актуальної діалектики, існуючий правовий стан між формою та змістом правосвідомості є *загальним корпоративно-владним корінням нормативного позитивного формалізму*, який рефлексивно переноситься правосвідомістю з політичної та державно-правової свідомості в різні галузі права, відповідні різногалузеві правосвідомості, науки, в моральну свідомість, *набуваючи, врешті-решт, в етиці Канта чисто нормативну форму категоричного імперативу як вічного морального (нормативного, правового, законодавчого) принципу типово правової поведінки, дійсної для всіх часів і правових відносин*, не зважаючи на правоусвідомлені відмінності цих правовідносин за змістом. Думаємо, що характерним прикладом деякої переоцінки форми правосвідомості за відношенням до правового змісту була переоцінка правової форми неокантіанцем та відомим критиком марксизму професором права Р. Штамлером, який писав, що економічний порядок виникає лише повторно завдяки зовнішньому правовому регулюванню, тобто завдяки додатку ззовні деякої апріорної правової форми до хаотичного та нормативно нерегульованого безформного матеріального змісту правосвідомості. Насправді, *за ідеями діалектиків новітнього часу*, не тільки за часом, але навіть формально-логічно та пізнавально-критично (як постулював Штамлер) “зовнішнє регулювання” економічних відносин не передує цим правовідносинам, їх правова форма не передує їх реальному економічному змісту, але вона за часом і логічно існує в корпоративних суспільствах разом із змістом правосвідомості як його регулятивно-нормативна форма, визначена як ідентифікація внутрішньої структури та зовнішня форма вияву цієї структури правосвідомості. Задовго до І. Канта та Р. Штамлера першим в історії теоретиком форми, як відомо, був Аристотель, що гіпостазував форму та поклав її в першооснову свого розуміння структури світу [25].

Таким чином, у науковій статті: 1) досліджено систематизованість правової свідомості як її нова якість при переході від передісторії до історії; 2) ідентифікована правова ідеологія як необхідний конкретно-історичний етап еволюційного розвитку правової свідомості, яка може бути як правовою, так й неправовою; 3) виявлено, що неправовою правова ідеологія може бути лише за умов, коли за перехідних, системно кризових часів не виконується правозаконодавчий принцип розвиткової асиметрії права і закону, що виявляється у пріоритеті ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості над ідеологічними правами вторинних суб'єктів правосвідомості: 4) показано, що асиметрія права і закону перетворюється у симетрію права і закону лише у традиційних суспільствах, але коли існує пріоритетна соціальна внутрішня та зовнішня політика; 5) Виявлено, що збочену правову свідомість найкраще уявляти девіантною правосвідомістю або правосвідомістю, що має кризовий цикл соціальної активності, який трансформуватиметься у не кризовий; 6) досліджено, що правова інтелігенція визначена ядром правових ідеологів, визначені функції правової інтелігенції: 7) вперше запропоноване *загальне структуральне та гносеологічне правило*: пануюча правова свідомість владних кіл суспільств є корпоративним *правовим віддзеркаленням дійсності, корпоративно систематизованою правосвідомістю*; вона в духовному виробництві правосвідомості *відтворює правовідносини матеріального виробництва, ідентифікує правову дійсність* через призму свого владного правовідношення та пануючої корпорації та тому в своєму *ідейно-правовому віддзеркаленні світу не виходить за умови та межі даної владної структури правосвідомості як процесуально домінуючої у структурі різногалузевого закону*; 8) визначені дуалізм і формалізм правосвідомості - пріоритет правового духу над правовою матерією та правової форми над правовим змістом як способи увічнення правосвідомістю її владної систематизації; визначені змістовно-структуральні ознаки

корпоративно-класової систематизації правової свідомості; визначена проблема увічнення корпоративно-класового правовідношення, відбитого у девіантній правосвідомості як реальна та функціональна; 9) акцентовано увагу на неправоусвідомленості корпоративного характеру правового віддзеркалення та визначені істотні риси правовідношення між корпорацією та його правовими ідеологами; 10) виведено положення про те, що елемент свідомого обману не входить в сутність та поняття істинної правової ідеології; 11) доведено, що правовідношення між правовими ідеологами та корпорацією, правові інтереси якої вони ідентифікують, не є ні *безпосередніми*, ні прямолінійним (лінійними), ні простими, ні прозорими; 12) простежено, що правові ідеологи, які своїми правовими думками висловлюють позиції та потреби певної домінуючої владної корпорації та розв'язують його теоретичні та практичні проблеми, не правоусвідомлюють корпоративного характеру цього правового віддзеркалення, не виконують свої корпоративні роботи прямо як тенденційні фальсифікатори та правоусвідомлені містифікатори (хоча, без сумніву, є й такі ідеологи), а виступають в ім'я чистої правової істини, за більшої випадків щиро переконані в незалежності та позакорпоративності свого правового мислення; 13) виведено, що суб'єктивна щирість та ілюзія (отже, самообман, а не обман) правових ідеологів щодо істинності та корпоративної незалежності їх правових ідей є однією з характерних психологічних особливостей корпоративних правових ідеологій.

Думаємо, що подальше дослідження форми та змісту правосвідомості допоможе успішному розв'язанню проблем становлення та розвитку української правосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.46.
2. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.39. -С.83.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.49.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3. -С.49.
5. Блаха А. Социология интеллигенции //

- Soziologie intelligence. –Praha, 1937. –259 p.;
 Банович А. Возникновение и развитие европейских университетов // Postanak i razvoj evropskih univerziteta. –Beograd, 1952. –562 p.
6. Аристотель. Аналитики // Хрестоматия по философии права /Под ред. Ю.Н. Туманова. –М.: Прогрес, 2005. –С.124-141.
7. Ленин В.И. Полн. собр. соч. –Т.39. – С.67.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.27. – С.409.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.27. – С.409.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.8. – С.145.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.4. – С.133.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.27. – С.408-409.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.8. – С.148.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.8. – С.148.
15. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.1. – С.425.
16. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. –С.47.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.3. –С.47.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.23. – С.17.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.23. – С.10.
20. Vels H.D. Istorija sveta. –Beograd, 1987. –S.107.
21. Vels H.D. Istorija sveta. –Beograd, 1987. –S.111.
22. Vels H.D. Istorija sveta. –Beograd, 1987. –S.111.
23. Ferero G. Propast anticke civilizacije. – Zagreb, 1922. -S.33.
24. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. -Т.27. – С.411.
25. Stammer R. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. - Leipzig-Berlin, 1924. -652 s.

Дмитрієнко Ю.М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 2 // Форум права. - 2006. -№ 1. –С.25-44 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06dumrco.pdf>

Продовжений розгляд проблем історичного та сучасного неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності у корпоративно-класовому суспільстві.

Дмитриенко Ю.Н. Проблема неправильного правового отражения правосознанием действительности как белое пятно украинского правоведения: теория правовой идеологии как извращенного правосознания (источники, история, реальность). Часть 2

Продолжено рассмотрение проблем исторического и современного неправильного правового отражения правосознанием действительности в корпоративно-классовом обществе.

Dmitrienko J.N. A problem of wrong legal reflection by sense of justice validity as a white stain of the Ukrainian jurisprudence: the theory of legal ideology as perverted sense of justice (sources, history, reality). Part 2

Consideration of problems historical and modern wrong legal reflection by sense of justice of the validity in a corporate-class society is continued.